PER LA *PAU*

Núm. 41 - MAIG 2023
LA CULTURA DEL CÀSTIG:
UNA MIRADA CRÍTICA

ENTREVISTA

Entrevista amb Howard Zehr, referent de la justícia restaurativa

Sandra Martínez Domingo i Eugènia Riera Casals
Institut Català Internacional per la Pau

Howard Zehr, professor emèrit de Justícia Restaurativa al Center for Justice and Peacebuilding de l'Eastern Mennonite University, és un referent en el camp de la justícia restaurativa. És autor de nombroses publicacions, d'entre les quals *Cambiando de lente: Un nuevo enfoque para el crimen y la justícia*, considerat un clàssic d'aquest paradigma, i *Justícia restauradora: principis i pràctiques* (ICIP i Icària editorial, 2011). Aquest 2023 acaba de publicar *Restorative Justice – Insights and Stories from my Journey*.

Des de la justícia penal retributiva s'entén que els delictes són una violació de les lleis i dels Estats. Però des de l'òptica de la justícia restaurativa, els delictes es veuen com una violació de les persones i les relacions interpersonals. La primera posa l'accent en "qui ha comès el delicte", mentre que la segona se centra en "qui ha rebut el dany". Amb tot, vostè afirma que una i altra no són visions oposades com sovint assumim. Per què?

Des del punt de vista filosòfic, la retribució i la restauració tenen moltes coses en comú. Ambdues argumenten que hem de tractar les persones que han causat el dany com a agents morals. També totes dues al·leguen que l'"agressor" està en deute amb la "víctima" i les dues intueixen que d'alguna manera cal restablir l'equilibri perdut. La diferència principal és com restaurar aquest equilibri. La retribució sosté que el càstig —el fet d'infringir un dany— restaurarà l'equilibri; en canvi, la justícia restaurativa ens diu que sovint el càstig és contraproduent i genera insatisfacció, de manera que només

un procés de restauració produirà l'equilibri. Això normalment implica que la persona responsable del dany se'n responsabilitzi i faci un esforç per "solucionar les coses", encara que només ho pugui fer de manera simbòlica.

Estic convençut que la necessitat de "posar el comptador a zero" és un valor intrínsec de les persones i que hi ha maneres saludables (i no saludables) d'intentar assolir aquest equilibri. Si els esforços per a la construcció de pau no tenen en compte aquests factors, es possible que fracassin.

Sovint es titlla les pràctiques restauratives d'utòpiques. S'acostuma a creure que la justícia restaurativa busca rehabilitar l'agressor o evitar la presó, i també se sol dir que aquest plantejament només és adequat en el cas dels delictes "menors". En aquest monogràfic analitzem què és la justícia restaurativa, però ens agradaria que ens parlés del què "no" és. Quines són les assumpcions errònies més habituals?

Una confusió habitual a l'hora de pensar la justícia restaurativa prové dels mitjans de comunicació, que sovint la presenten com un acte de perdó. Tot i que els estudis suggereixen que, després d'un procés restauratiu, les "víctimes" i els agressors" generalment són menys hostils entre si i malinterpreten l'altre en menor grau, l'objectiu d'una pràctica restaurativa respectable no implica necessàriament avançar en el perdó, perquè això ho decidiran només els protagonistes. En el cas d'un crim, per exemple, es pot proposar un procés de justícia restaurativa com una oportunitat perquè les víctimes s'expressin i identifiquin les seves necessitats, i per estimular els agressors de manera que entenguin el que han fet i se'n responsabilitzin. Aquest procés també es pot pensar com una manera d'empoderar les persones que hi participen perquè exposin la seva història, ens expliquin com se senten i decideixin quin resultat volen obtenir. Si volen o no abordar un camí que s'assembli al perdó, això ho hauran de decidir individualment.

Un altre error habitual és creure que és fàcil compartir un espai de justícia restaurativa amb la persona a qui has fet mal. No ho és gens, de fàcil, i molts agressors han admès que és més senzill anar a presó que no pas haver de trobar-se cara a cara amb la persona que ha patit el dany i escoltar com l'ha afectat.

Una tercera equivocació és pensar que els processos de justícia restaurativa només són viables en el cas dels delictes menors. De fet, els processos que sovint tenen un impacte més significatiu i eficaç són els que aborden violacions greus.

“És un error pensar que els processos de justícia restaurativa només són viables per a delictes menors. Sovint són més eficaços quan es tracta de casos greus”

A l’altre extrem, alguns defensors de la justícia restaurativa pensen que és un mètode magnífic, sense inconvenients, que funciona com una solució per a tots els mals. Sí que pot servir com a resposta a molts problemes, però sens dubte encara no s’ha desenvolupat prou perquè es pugui proposar com un plantejament sistèmic integral. Ho repeteixo també al meu llibre: com passa amb totes les idees, algunes persones poden segrestar i abusar d’aquest concepte (i ho estan fent).

Precisament el vostre darrer llibre *Restorative Justice: Insights and Stories from my Journey*, publicat al febrer del 2023, és una guia útil per demostrar com es poden integrar les pràctiques de la justícia restaurativa en les interaccions humanes —mitjançant el respecte, les relacions i la responsabilitat, i amb una actitud d’humilitat i reflexió. De fet, a *The Little Book of Restorative Justice* (2002), traduït al català com a *Justícia restauradora: Principis i pràctiques* (ICIP, 2011), desenvolupa deu principis per aplicar una òptica restaurativa en el dia a dia. Quins creu que tenen més dificultat i, per contra, quins són més fàcils?

Jo diria que el punt més difícil d’entendre, d’assumir i de practicar és el número 10: “Afrontar amb sensibilitat les injustícies diàries, inclosos el sexisme, el racisme i el classisme”. Són aspectes que tenim molt integrats en el nostre comportament i per això són molt difícils de reconèixer i de tractar. Potser la orientació més fàcil i accessible, almenys per a mi, és la número 9, que tracta sobre no imposar la meva “veritat” als altres. En general, però, probablement el principi número 1,“Prendre’s les

relacions seriosament", és la més accessible.

La justícia restaurativa és una visió de la justícia des del punt vista relacional i se centra en les persones; assumeix que cadascun de nosaltres és una peça d'una xarxa de relacions amb la resta d'individus. D'aquesta manera, el nostre comportament afecta els altres i el que fan els altres també ens afecta a nosaltres. Aquesta idea ens motiva per tractar les persones amb respecte i per fer-nos càrrec de les nostres accions. La justícia restaurativa tracta totes les parts implicades de manera respectuosa i busca l'equilibri entre les qüestions que ens preocupen.

Vostè afirma que les lleis per abordar la criminalitat sovint provoquen un augment de la violència, reclusió en massa i un elevat cost humà. Per què, doncs, no s'aposta més per la justícia restaurativa? Quins obstacles impedeixen superar la justícia punitiva?

Als Estats Units, per exemple, tot s'ha polititzat tant que és molt difícil abordar de manera respectuosa qualsevol debat per molt senzill que sembli. Segons alguns investigadors, tenim el sistema de justícia penal més polititzat d'Occident. En part, perquè els actors que hi intervenen (fiscals i jutges) són càrrecs electes. Alhora, com que la lluita contra la delinqüència és un recurs dels partits polítics per competir entre ells, això és un obstacle per deixar enrere el punitivisme.

"La justícia restaurativa és un plantejament occidentalitzat, i potser modernitzat, del que han aplicat moltes tradicions i cultures durant mil·lennis"

En canvi, quines experiències o països destacaria com a bon exemple de model restauratiu?

Jo ja estic jubilat i no estic al dia dels esdeveniments més actuals, de manera que no m'atreveixo a destacar cap innovació recent. Però sí que et puc dir que un dels projectes

més fascinants que s'estan aplicant dintre del sistema de la justícia penal en algunes comunitats dels Estats Units procedeix d'una aproximació a la justícia juvenil innovadora, original de Nova Zelanda. En lloc d'anar a judici, el cas es gestiona a través d'una conferència restaurativa on es convida la persona que ha provocat el dany, les víctimes i també persones importants del seu entorn. Aquí la intenció és abordar els problemes i les necessitats sense estigmatitzar i recórrer a mètodes negatius que es donen en el sistema penal.

Alhora, hi ha aplicacions molt interessants fora de l'àmbit de la justícia penal, per exemple, en l'àmbit escolar, laboral o sanitari. En aquest sentit, destacaria una experiència cultural en la qual m'hi he involucrat recentment i que té per objectiu reparar danys en els museus d'història. S'està convidant comunitats històricament marginades a participar en debats i reivindicar el seu rol, i se'ls està retornant objectes que els van ser espoliats. En definitiva, es corregeixen històries alterades per dinàmiques de poder i alhora es modifiquen les pròpies pràctiques dels museus.

Vostè sempre destaca que la justícia restaurativa no és cap invent nord-americà i que en bona mesura prové d'antigues tradicions culturals i religioses. En aquest sentit, com es pren que l'anomenin "l'avi" de la justícia restaurativa?

Un cop vaig parlar amb la persona que em va batejar així i li vaig preguntar per què ho havia fet. Es va justificar dient que tinc tendència a donar suport i a fer suggeriments quan em demanen opinions, en lloc d'imposar les meves idees i la meva voluntat. En aquest sentit, li va semblar que l'apel·latiu "avi" era més oportú que "pare". En qualsevol cas, sens dubte hauria rebutjat que m'identifiquessin com a "pare" perquè jo no vaig inventar la justícia restaurativa. Jo només vaig sintetitzar un conjunt d'idees i d'experiències d'altres i vaig intentar divulgar-les perquè fossin fàcils d'entendre. De fet, en els inicis en sabia molt poc d'altres tradicions més enllà de la meva visió occidental. Va ser més endavant que em vaig adonar que la justícia restaurativa és un plantejament occidentalitzat, i potser modernitzat, del que han estat aplicant moltes tradicions i cultures, com a mínim, durant mil·lennis.

Al principi jo recorria molt a la tradició cristiana, a la història europea, i també a moviments com ara els dels drets civils i de les víctimes dels Estats Units, però també

als moviments pels drets dels presos i les mediacions comunitàries. Però quan vaig començar a impartir classes al Center for Justice and Peacebuilding, vaig veure que aquestes idees ressonaven entre els meus alumnes universitaris internacionals, que les vinculaven a les seves pròpies històries, cultures i tradicions religioses. Hi ha tantes arrels que és impossible resumir-les aquí!

El 1996 va publicar *Doing Life*, un àlbum de retrats de persones condemnades a cadena perpètua a Pennsilvània sense possibilitat de llibertat condicional. Amb aquesta obra i amb altres com *Transcending* ha volgut humanitzar les persones mitjançant entrevistes i fotografies perquè poguéssim observar-les i sentir-les sense deixar-nos endur pels estereotips. Com explicaria aquesta experiència amb una lent restaurativa? Com ha contribuït la fotografia en la seva concepció de la justícia restaurativa, i viceversa?

El diàleg és un concepte intrínsec de la justícia restaurativa i jo entenc aquesta idea com una invitació perquè les comunitats encetin un diàleg sobre qui som, sobre els valors i tradicions que tenim i sobre les nostres necessitats. La justícia restaurativa també reconeix el valor terapèutic i relacional de la narrativa i dels relats.

Els projectes fotogràfics i les entrevistes que he fet tenen com a finalitat aconseguir que les persones —tant és si són les víctimes, els agressors o i fins i tot els propietaris d'una camioneta, com apareix al meu llibre *Pickups: A Love Story*)— es puguin presentar de manera respectuosa i expliquin la seva història a una persona que no els coneix de res ni sap res de la seva situació. He intentat abordar aquests projectes amb els mateixos valors que promoc per a la justícia restaurativa: el respecte, la responsabilitat i les relacions interpersonals. La raó de ser és la mateixa que persegueixo amb el meu treball sobre la justícia restaurativa; és a dir, fomentar la reflexió i el diàleg mitjançant una conversa amb persones reals i no pas a través de símbols o estereotips.

"El diàleg és intrínsec a la justícia restaurativa. Es reconeix el valor terapèutic i relacional de la

narrativa i dels relats”

Des d’una perspectiva “restaurativa”, he comprovat que la fotografia ens pot ajudar a reconèixer-nos els uns als altres com a persones, a crear vincles, i fins i tot pot fer que les persones fotografiades tinguin una perspectiva més profunda de qui són. Tal com passa amb els processos de la justícia restaurativa, aquestes experiències fotogràfiques representen, en el millor dels casos, una col·laboració entre el fotògraf i la persona fotografiada. Estic convençut —i així ho afirmen els estudis— que la comunicació és més eficaç quan les paraules es connecten amb imatges.

Vint-i-cinc anys després, amb *Still Doing Fine* (2022), va tornar a visitar molts dels mateixos protagonistes fotografiats amb la mateixa posa. Quin era l’objectiu d’aquest projecte?

Tenia moltes ganes de saber què havia passat amb totes aquestes persones, com ho portaven, com havien canviat o no i què havien après vint-i-cinc anys després d’haver parlat per últim cop. M’agrada molt explorar com canviem i com seguim igual visualment i psicològicament a mesura que ens fem grans. Aquestes visites també m’han permès recuperar antigues amistats i coneguts, parlar sobre les qüestions que ens interpel·len i, finalment, representar-los amb una posa semblant a la dels retrats originals.

Quan els vaig tornar a visitar, no m’imaginava que d’aquí sortiria un llibre. Però gràcies a la complicitat de la meva amiga Barb Toews, i al suport incondicional de l’editor, vàrem poder donar forma a un llibre que ajuda a humanitzar les persones condemnades a cadena perpètua. La idea era que això contribuís a entendre com afronten la seva situació i facilitar un diàleg sobre les polítiques carceràries. Una cosa que em va emocionar és que el primer seminari online sobre el llibre el va patrocinar un despatx de representants de víctimes i que es presentessin les veus i fotografies dels meus llibres, tant del de presos condemnats a cadena perpètua com del de víctimes.

El record més emocionant que en tinc d'aquests dos llibres, és que qualsevol pot trobar la manera d'emergir i d'aflorar en circumstàncies summament difícils. L'esperança és cabdal.

"L'objectiu d'una pràctica restaurativa no implica necessàriament el perdó, això és una decisió individual dels protagonistes"

En aquest monogràfic reflexionem sobre la relació que hi ha (o que hi hauria d'haver) entre pau, seguretat i justícia. Què li sembla aquesta intersecció?

La justícia restaurativa és, essencialment, un plantejament de la construcció de pau aplicat a la justícia. Els meus antics companys del Center for Justice and Peacebuilding, la Lisa Schirch i Barry Hart, han escrit sobre com la construcció de pau és primordial per a la seguretat, i com la justícia restaurativa i la gestió del trauma hi juguen un paper important. De fet, al Center for Justice and Peacebuilding entenem la construcció de pau com una roda que està formada per diferents "radis", com la gestió de traumes, la transformació de conflictes, la justícia restaurativa i també el desenvolupament comunitari i organitzatiu.

La construcció de pau es basa en la creació i manteniment de relacions positives, però també en la seva reparació quan aquestes es trenquen o es veuen amenaçades. La justícia restaurativa és una filosofia, un conjunt de principis i valors que ens serveixen de guia per afrontar moltes situacions, fins i tot quan no podem dur a terme un procés completament restauratiu o quan no hi ha cap "programa". Com sempre he defensat, es tracta d'una "lent" a través de la qual podem decidir com volem viure en comunitat en una xarxa de relacions sanes.

Aquesta entrevista ha estat traduïda de la versió original, en anglès.

Fotografia

Howard Zehr.